२

कुमार आत्रेयः, वृशो वा जानः, उभौ वा, २, ९ वृशो जानः। अग्निः। त्रिष्टुप्, १२ शक्करी।

कुमारं माता युवतिः समुब्धं गुहा बिभर्ति न ददाति पित्रे।
अनीकमस्य न मिनज्जनासः पुरः पश्यन्ति निहितमरतौ॥ ५.००२.०१

माता- जननी पृथिवी प्रकृतिः। युवतिः- मिश्रयन्ती। समुब्धम्- स्वनिहितम्। कुमारम्- अग्निं क्रतुम्। गुहा बिभर्ति- स्वस्मिन्नेव रहस्यस्थाने धारयति। पित्रे- स्वजनकाय नभसे पुरुषाय। न। ददाति- यच्छति। जनासः- मनुष्याः। अस्य- एतस्याग्नेः क्रतोः। मिनत्- हिंसितम्। अनीकम्- तेजः। न- न पश्यन्ति। अरतौ- अरण्यां भौमभोगे। निहितम्। पुरः- प्रत्यक्षतः। पश्यन्ति- जानन्ति। क्रतुर्भौमभोगस्थः प्रकृतिस्थोऽध्यात्मोन्मुखो भवितुमिच्छति। प्रकृतिरध्यात्माभिवृद्ध्यै प्रथमं न स्थानं ददातीति भावः ॥१॥

कमेतं त्वं युवते कुमारं पेषी बिभर्षि महिषी जजान।
पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्धापश्यं जातं यदसूत माता॥ ५.००२.०२

युवते- पृथिवि प्रकृते। त्वम्। कम्। एतम्- इमम्। कुमारम्। पेषी- हिंसन्ती। बिभर्षि- धारयसि। महिषी- महती सती। जजान- ससर्ज। पूर्वीर्हि गर्भः शरदो ववर्ध- गताननेकान् संवत्सरान् गर्भभूतोग्निर्ववृधे। माता- जननी पृथिवी प्रकृतिः। यत्- यदा। असूत- अजनयत्। तदा। अपश्यम्- अहं तं क्रतुमग्निं ददर्श। पृथिवीविमुक्तं प्रकृतिविमुक्तं नभो गच्छन्तं चिदं प्रति सरन्तमग्निं क्रतुं पश्यन्नस्मीति भावः ॥२॥

हिरण्यदन्तं शुचिवर्णमारात्क्षेत्रादपश्यमायुधा मिमानम्।
ददानो अस्मा अमृतं विपृक्तिं कामनिन्द्राः कृणवन्ननुक्थाः॥ ५.००२.०३

हिरण्यदन्तम्- सुवर्णदन्तम्। शुचिवर्णं- प्रकाशवर्णम्। आरात्- समीपे। क्षेत्रे- भूम्याम्। आयुधा मिमानम्- ज्वाला निर्मिमाणम्। अपश्यम्- ददर्श। अस्मै- एतस्मा अग्नये क्रतवे। विपृक्वत्-

व्याप्तम्। अमृतम्- रसम्। ददानः- यच्छन्नस्मि। अनिन्द्राः- अजितेन्द्रियाः। अनुक्थाः- मन्त्रविरोधिनः। माम्। किम्। कृणवन्- कर्तुं शक्ताः ॥३॥

क्षेत्रादपश्यं सनुतश्चरन्तं सुमद्यूथं न पुरु शोभमानम्।
न ता अगृभ्रन्नजनिष्ट हि षः पलिक्नीरिद्युवतयो भवन्ति॥ ५.००२.०४

चरन्तम्- सरन्तम्। यूथं न- गोयूथमिव। सुमत्- स्वयमेव। पुरु- बहु। शोभमानम्। सनुतः- सम्भजनशीलस्य। क्षेत्रात्- भूमिकातः। अहमपश्यम्। ताः- तस्य ज्वालाः। न अगृभ्रन्- रक्षःशक्तयो न अगृह्णन्। सः। हि- खलु। अजनिष्ट- जातः। पलिक्नीः- जीर्णा अपि। युवतयः- अग्न्यनुग्रहेण नव्याः। भवन्ति ॥४॥

के मे मर्यकं वि यवन्त गोभिर्न येषां गोपा अरणश्चिदास।
य ईं जगृभुरव ते सृजन्त्वाजाति पश्व उप नश्चिकित्वान्॥ ५.००२.०५

येषाम्। गोपाः- पालकः। अरणः- अभिगन्ता। आस- बभूव। तेऽन्तरायाः। के। मे- मम। मर्यकम्- मर्त्यगणम्। गोभिः- चिद्रश्मिभिः। वि यवन्त- वियुक्तमकुर्वन्। ये। ईम्- एनम्। जगृभुः- गृह्णन्ति। ते। अव सृजन्तु- नश्यन्तु। चिकित्वान्- चेतनोग्निः क्रतुः। पश्वः- चिद्रश्मीन्। उप अजाति- उपागच्छति ॥५॥

वसां राजानं वसतिं जनानामरातयो नि दधुर्मर्त्येषु।
ब्रह्माण्यत्रेरव तं सृजन्तु निन्दितारो निन्द्यासो भवन्तु॥ ५.००२.०६

वसाम्- वसताम्। राजानम्- स्वामिनम्। जनानाम्- विशाम्। वसतिम्- शरण्यम्। अरातयः- अदातारोऽन्तरायाः। मर्त्येषु- मरणशक्तिषु। नि दधुः- स्थापितवन्तः। अत्रेः- अग्न्युपासकस्य। अत्ता अग्निः सर्वभक्षकत्त्वात्। अत्तैवात्रिस्तस्योपासकोप्यत्रिः। ब्रह्माणि- मन्त्रा मेधा वा। तम्- अमुं क्रतुम्। अव सृजन्तु- विमुञ्चन्तु। निन्दितारः- निन्दकाः। निन्द्यासः- निन्दिताः। भवन्तु- सन्तु ॥६॥

शुनश्चिच्छेपं निदितं सहस्राद्यूपादमुञ्चो अशमिष्ट हि षः।

एवास्मदग्ने वि मुमुग्धि पाशान्होतश्चिकित्व इह तू निषद्य॥ ५.००२.०७

सहस्रात्- प्रभूतात् । यूपात्- बन्धनात्। युज्यते बध्यतेनेनेति यूपः। निदितम्- नितरां बद्धम्। शुनः शेपम्- सुखस्पर्शिनम्। शुनशब्दः सुखनामसु पठितः। शेपः शपतेः स्पृशतिकर्मण इति निरुक्ते (3.4.4.)। अमुञ्चः- विमोचितवान्। सः- असौ शुनःशेपोपि। अशमिष्टः- शमान्वितोऽभवत्। हि- खलु। एव- एवमेव। चिकित्वः- विद्वन्। होतः- देवाह्वातः। अग्ने। इह- अत्र। तु। निषद्य- उपविश्य। अस्मत्- अस्मत्तः। पाशान्। वि- विशेषेण। मुमुग्धि- मोचय ॥७॥

हृणीयमानो अप हि मदैयेः प्र मे देवानां व्रतपा उवाच।

इन्द्रो विद्वाँ अनु हि त्वा चचक्ष तेनाहमग्ने अनुशिष्ट आगाम्॥ ५.००२.०८

हृणीयमानः- क्रुध्यन्। मत्- मत्तः। अप ऐयैः- अपागाः। हि- खलु। देवानाम्- देवतानाम्। व्रतपाः- व्रतपालकः। मे- माम्। प्र- प्रकर्षेण। उवाच- अवदत्। विद्वान्- ज्ञानी। इन्द्रः- परमैश्वर्यसम्पन्नः। त्वा- त्वाम्। अनु चचक्ष- अन्वपश्यत्। हि- खलु। तेन। अग्ने। अहम्। अनुशिष्टः- सुशिक्षितः। आगाम्- त्वां प्रपन्नोस्मि ॥८॥

वि ज्योतिषा बृहता भात्यग्निराविर्विश्वानि कृणुते महित्वा।

प्रादेवीर्मायाः सहते दुरेवाः शिशीते शृङ्गे रक्षसे विनिक्षे॥ ५.००२.०९

बृहता- महता। ज्योतिषा। अग्निः- पावकः क्रतुः। वि- विशेषेण। भाति- प्रकाशते। महित्वा- स्वमाहात्म्येन। विश्वानि- सर्वाणि। आविः कृणुते- आविष्कुरुते। दुरेवाः- दुर्गतीः। अदेवीः- अन्धकारभूताः। मायाः। प्र- प्रकर्षेण। सहते। रक्षसे- रक्षसः। विनिक्षे- विनाशाय। शृङ्गे- स्वज्वालाः। शिशीते- तीक्ष्णीकरोति ॥९॥

उत स्वानासो दिवि षन्त्वग्नेस्तिग्मायुधा रक्षसे हन्तवा उ।

मदे चिदस्य प्र रुजन्ति भामा न वरन्ते परिबाधो अदेवीः॥ ५.००२.१०

उत- अपि च। तिग्मायुधाः- तीक्ष्णायुधसम्पन्नाः। स्वानासः- शब्दयन्त्यः। अग्नेः- पावकस्य क्रतोः। ज्वालाः। दिवि- नभसि चित्ताकाशे। रक्षसे हन्तवै- रक्षोनाशाय। सन्तु- भवन्तु। अस्य- एतस्य। मदे- हर्षे। भामाः- प्रकाशाः। प्र- प्रकर्षेण। रुजन्ति- रक्षोभङ्गं कुर्वन्ति। परिबाधः- बाधिकाः। अदेवीः- अन्धकारभूता रक्षःशक्तयः। न वरन्ते- त्वां न वारयन्ति ॥१० ॥

एतं ते स्तोमं तुविजात विप्रो रथं न धीरः स्वपा अतक्षम्।
यदीदग्ने प्रति त्वं देव हर्याः स्वर्वतीरप एना जयेम॥ ५.००२.११

तुविजात- बहुधा जात। ते- तव। एतम्- इमम्। स्तोमम्- स्तोत्रम्। विप्रः- मेधावी सन्। धीरः- धारणाकुशलोऽहम्। स्वपाः- शोभनकर्मा सन्। रथम्। न- इव। अतक्षम्- ससर्ज। अग्ने। देव। त्वम्। प्रति हर्याः- प्रतिकामयेथाः। स्वर्वतीः- स्वर्गयुक्ताः। अपः- मूलशक्तिधाराः। एना- अनेन। जयेम ॥११ ॥

तुविग्रीवो वृषभो वावृधानोऽशत्रुरर्यः समजाति वेदः।
इतीममग्निममृता अवोचन्बर्हिष्मते मनवे शर्म यंसद्धविष्मते मनवे शर्म यंसत्॥ ५.००२.१२

तुविग्रीवः- बहुज्वालः। वावृधानः- वर्धमानः। वृषभः- वर्षकः। अशत्रुः- शत्रुरहितः। अर्यः- आर्यशीलः। वेदः- महालाभो ज्ञानमयो वा। समजाति- सञ्जातः। इति- इत्थम्। इमम्- एतम्। अग्निम्- पावकं क्रतुम्। अमृताः- देवाः। अवोचन्- अब्रुवन्। बर्हिष्मते- दर्भासीनाय। हविष्मते- हव्ययुक्ताय। मनवे- मनुष्याय। शर्म- आनन्दम्। यंसत्- यच्छतु ॥१२ ॥